

SZABADOS GYÖRGY

*Négyzögletes kerek évszám**1111 éve, 899. szeptember 24-én volt a brentai csata*

történelmi emlékezet szereti a kerek számokat. Ez a praktikus emberi tulajdonság viszont csak azokban az időtávlatokban tud érvényesülni, amelyekben belül maradt fenn annyi emlékeznivaló, hogy általuk élő közelségbe kerüljön a múlt egy-egy szelete. Ahogy egyre mélyebbre hatolunk vissza az időben, úgy egyre kevesebb ilyesmi akad; történelmünk ezer esztendőnél is régebbi évlapjain pedig alig valami. Ezért is volt különös jelentőségű, hogy három esztendeje komoly áttörés következett be a 907. július 4-én és 5-én vívott diadalmas pozsonyi csata felelevenítésében – a győzelem 1100. évfordulóján. Más kérdés, hogy mikor foglalja el emlékezetbeli méltó helyét a pozsonyi csata, nagyjából a nándorfehérvári helytállás mellett. Ha már az 1100. évfordulókat emlitem, erre a 2010. esztendőre is akad egy, mégpedig az első, magyar győzelemmel végződő Lech-mezei (augzburgi) csata (910. június 12.); egy majdani közoktatási és közgondolkodásbeli fordulat remélhető „haszonélvezője”. Ugyanakkor a történelem nem a kerek számok függvénye. A brentai csata hadtörténeti tanulsága is azt példázza, hogy a különféle – hol kerek, hol semleges, hol ennyire szögletes – évfordulóktól függetlenül is emlékezésre érdemesek egyes események. Talán azért, mert hasznosak; jelen esetben régóta vitatott kérdésekben segítenek állást foglalni.

899. szeptember 24-én Észak-Itáliában a Brenta folyó partján, közelebről meg nem határozható helyen a magyarok győzelmet arattak I. Berengár itáliai uralkodó (888–915 között király, 915–924 között császár) számbeli fölényben levő hadereje felett. A magyar vezetés nem közvetlen önérdékből, hanem egy megállapodás értelmében küldte harcosait itáliai hadjáratra. A felkérés Arnulf keleti frank uralkodó (887–896 király, 896–899 császár) részéről jött, aki rokonát, az említett Berengárt akarta megakadályozni a császári méltóság elnyerésében. Arnulfnak nem volt nélkülözhető hadereje, így az újonnan érkezett erős keleti szomszédjához fordult. A pénzért felfogadott magyar lovasok ezért zúdultak Berengár királyságára. Az észak-itáliai hadműveletek szerencsére bőven adatoltak. A 901-ig vezetett *Fuldai Évkönyv* a legkorábbi bejegyzés őrzője. „900 [899]. Eközben pedig a magyaroknak nevezett avarok végig pusztították egész Itáliát, úgy, hogy sok püspököt megöltek. Az itáliaiak harcba bocsátkozván velük, egy napon egy ütközetben 20 ezren pusztultak el. Azok pedig ugyanazon az úton, amelyen benyomultak, nagy területen pusztítva visszatértek Pannóniába.” Értékes adatokat közöl több X. század második feléből való forrás is. Liutprand, a longobard szár-

Jelen dolgozat a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj keretei között készült.

mazású cremonai püspök terjedelmes előadást szentel a háborúnak; ebből érdemes e helyt szemlézni. „A nap még alig hagyta el a Hal csillagkép övét, s még alig foglalta el a Kos övét [= március második felében], amikor a magyarok mérhetetlen és megszámlálhatatlan sereget gyűjtve Itáliába vonulnak, áthaladnak Aquileián és Veronán, ezeken a nagyon megerősített városokon, és Paviához érkeznek anélkül, hogy bárki is szembeszállt volna velük. Berengár király alig tudott eléggé csudálkozni e nevezetes és szokatlan teljesítményen – ezelőtt ugyanis még a nevét sem hallotta ennek a népnak. Az itáliaiaknak... meghagyja, hogy mindnyájan gyülekezzenek egy helyre, és így a magyarokénál háromszorta erősebb lett a serege... A Krisztus-imádók és a bálványimádók egyszerre érkeztek meg a Brenta folyó mellé; ugyanis a szerfelett kifáradt lovak nem tették lehetővé a magyarok számára a futást... A magyarok végre a szerfeletti félelemtől kényszerítve megígérik, hogy odaadják minden felszerelésüket, foglyaikat, minden fegyverüket és lovaikat, csupán egyet tartva meg belőlük, hogy azon hazamehessenek... De sajnos a keresztények gögös felfuvalkodástól elkapatva a pogányokat fenyegetésekkel halmozzák el, mintha már le lennének győzve... [a magyarok] visszanyerve lélekjelenlétüket, három felől lesbe állítanak csapatokat, ők maguk meg a folyón átkelve, egyenesen az ellenség közepébe rontanak. A keresztények közül ugyanis a legtöbben az alkudozások miatti hosszas várakozásban kifáradva táborszerte leszálltak a lóról, hogy felüdítsék magukat étellel. A magyarok oly hirtelenséggel döfték le ezeket, hogy egyeseknek az ételt a torkukban szúrták át, másokat megakadályoztak a futásban, mivel elvették a lovukat, és ezektől annál kevésbé félték, mivel lovak nélkül látták őket. Futnak tehát a keresztények, dühöngenek a pogányok, és akik az előbb ajándékokkal sem tudták megkérlelni őket, utóbb nem ismerik a kíméletet a könyörgőkkel szemben.” A brentai csata dátumát *A nonantolai monostor alapítása* függeléke közli. János velencei paptól a magyarok további állomásai felől is értesülünk. „Berengár király egy 15 ezer fős sereget vezetett ellenük, de ezek közül csak kevesen menekültek meg. A magyarok pedig bekalandozták Trevisót, Padovát, Bresciát és a többi tartományt, elérték Paviát és Milánót, elpusztítva mindent egészen a Jób hegyéig [Szent Bernát-hágó]. Sőt velencei területekre is betörték lovaikon és bőrből készült hajóikon: először Cittanuovát, ahonnan elmenekült a lakosság, hamvasztották el tűzzel, azután Equiliót, Finét, Chioggiát és Capo d’Arginét perzselték fel, és végigdúlták a tengerpartot is.” A hadjáratra vonatkozó apróbb forráshelyek katalógusát mellőzve a középkortörténeti és hadtudományos kutatások alapján az események rendje az alábbiak szerint összegezhető. Egy 898-ban végzett felderítést követően 899 tavaszán több ezres hadsereg zúdult Észak-Itáliára. I. Berengár itáliai király csak több hónap múltán tudta üldözőbe venni a Lombardián addig széltében-hosszában végigszáguldó lovasokat. Nyárutón a menetbiztosító egységek a szándékos megfutamodást alkalmazva elérték, hogy egyre elbizakodottabbá váló üldözőik a Brenta folyóig nyomuljanak, ahol aztán a magyar főerők szeptember 24-én fényes győzelmet arattak Berengár háromszoros létszámfölényben levő könnyűlovas katonái felett. December 13-án Vercelli püspöke, 900. január 26-án Modena városa, két napra rá a nonantolai kolostor esett áldozatul. Június végén Velencét ostromolják, sikertelenül. Időközben Arnulf halálával okafogyottá vált a keleti frank szövetség, Berengár súlyos pénzen meg-

nyerte a győztesek jóindulatát, így azok 900 nyarán hazavonultak. Újabb számítások szerint a mintegy 5000 portyázó 1600–2000 kilométer hadi utat tett meg Észak-Itália földjén, némelykor 32 km/nap menetteljesítménnyel.

A fentebb bemutatott brentai csata – XIX. századi kifejezéssel élve – a honfoglalás korára helyezhető. Márpedig a magyarok bejövetelének megítélését több ellentmondás feszíti. Ezek közül az egyik az, hogy tudatos beköltözésről, avagy egy kivérzett emberközösség bemeneküléséről beszélhetünk. Ugyanis bizonyos kútfők elmondásaiból ez utóbbi képe sejlik fel. A *Fuldai Évkönyv* például az elköltözés előtt álló magyarok súlyos vereségét említi, amikor azok 895 folyamán a bolgárok ellen harcoltak: „Mert ki tudná a pogány avaroknak [magyaroknak] az oly nagy ütközetben elszenvedett veszteségét számba venni és elmondani? Amikor a bolgároknak is, akikhez a győzelem pártolt, szám szerint 20 ezer lovasát találták levágvá.” 908-ban Regino prümi apát ezt írta a magyarok elköltözéséről: „A mondott népet tehát a fent említett vidékekről, saját szállásaikból kiűzték a vele szomszédos népek, akiket besenyőknek hívnak, mivel számban és vitézségben felülmúlták őket... Elmenekülvén tehát ezek erőszakossága elől, búcsút mondtak hazájuknak, s elindultak, hogy olyan vidéket és helyet keressenek, ahol lakhatnak és megtelepedhetnek. Először is a pannónok és az avarok pusztáin kóboroltak, vadászattal és halászattal szerezvén meg mindennapi táplálékukat; ezután ismétlődő ellenséges támadásokkal törtek a karantánok, morvák és a bolgárok határterületeire...” VII. (Bíborbanszületett) Konstantin bizánci császár (913–959) ebben látta a szállásváltás okát: „Néhány év múlva a besenyők rátörtek a türkökre [magyarokra], és fejedelmükkel, Árpáddal együtt elűzték őket. A türkök tehát megfutamodván földet kerestek, ahol megtelepedhetnének, s odaérkezvén elűzték Nagy Moravia [Al-Duna-vidéki Ómorávia, tévesen: Nagymorva Birodalom] lakóit, s megszállták azok földjét, amelyen a türkök most is mindmáig laknak.” E három fontos híradás tanulságával szemben ugyanakkor a régészeti és az antropológiai leleteken semmi nyomot nem hagyott egy esetleges katasztrófa. Az újabb kutatás szerint a IX. század végén beköltözött népesség sírleleteiből kiderül, hogy a férfiak és a nők antropológiai méretértékei között (leszámítva a nemi eltérés sajátosságait) nincs különbség. Az asszonyokat a férfiakkal azonos rítus szerint helyezték végső nyughelyükre. Nincsen arra utaló nyom, hogy özvegy harcosok helyben talált, más etnikai közösségekhez tartozó nőket kényszerültek volna új társukul választani. Nyilvánvaló, hogy az egyik fajta forrással nem lehet a másik ellen érvelni, hiszen mindegyik az egykorvolt valóság más-más szeletéről vall: az írásos feljegyzések és a régészeti leletek között bizonyítástechnikailag nincs átjárhatóság; e forrásszegény korban örvendetes dolog, ha e két forráskör nemcsak hogy nem mond ellent egymásnak, de még egymástól függetlenül ugyanabba az irányba is vezet. Esetünkben az a kérdés, hogy az emberi emlékezet tudatos hordozóinak tágabb köre miként vall a magyarság Kárpát-medencébe költözéséről; vajon a szövegek tágabb összefüggéséből szintén az etelközi katasztrófa-történet bontakozik-e ki.

A 956-ig vezetett *Salzburgi Évkönyv* ezt írja: „881. Az első csatát a magyarokkal vívták Wenia-nál [Bécs], a másodikat a kabarokkal Culmite-nél [Kollmitz, vagy Kulmberg Melknél].” A *Fuldai Évkönyvből* tudjuk, hogy 892 júliusában Arnulf ke-

leti frank uralkodó frank, bajor és alemann harcosaival benyomult az Al-Duna-vidéki Ómoráviába, s ott magyar szövetségeseivel gyűjtogatott, de 894-ben „a magyaroknak nevezett avarok” immár a morva Szvatopluk oldalán pusztították Pannóniát. Legközelebb a 895-ös bolgár háború, majd a 899 és 900 között vezetett támadás kapcsán szólnak híradások eleink hadi tetteiről. Ugyancsak 900-ban egy másik seregük pusztította Bajorországot 50 mérföld mélységben, ám Liutpold herceg győzelmet aratott felettük (*Fuldai Évkönyv*). Ez nem okozott komoly meg rázkódtatást a magyaroknak, hiszen hadaik 901-ben Karintiára és Itáliára törtek (*Fuldai Évkönyv, Sváb Évkönyv*). 902-re a *Sváb Évkönyv* az északi Morávia pusztulását rögzítette. E 926-ig vezetett annales 902-nél és 904-nél is feltünteti azt, hogy a bajorok lakomára hívták a magyarokat, és ott sokat közülük legyilkoltak. Ez a két bejegyzés egyazon eseményre vonatkozik, a *Sváb Évkönyv*ben így megkettőződött a bajorok csalárd sikere. 902 áldozatai között találjuk Kusál gyulát, a magyarok fővezérét. 903-ból újabb bajor–magyar háborúról értesülni, amit a fentiek alapján Kusál vezér megbosszulása végett indíthattak. 904–905 között immár I. Berengár oldalán hadakoztak Észak-Itáliában, és nem lehetetlen, hogy a sereg 904/905 telét Itáliában töltötte. Berengár számára hosszú távon hasznos befektetésnek bizonyult a magyar szövetség: 915-ben itáliai császárrá koronázták. 906-ban a magyarok először támadtak Szászországra, de mindjárt két hadsereggel, amint azt az 1004-ben elhunyt szász Widukind említi. 907 nyarán a szokásostól eltérően a Magyar Nagyfejedelemség védekező szerepre kényszerült a Keleti Frank Királyság támadása ellen. Ennek végkifejlete lett a július 4-én és 5-én vívott pozsonyi csata, korai hadtörténelmünk legfényesebb helyállása.

Ami az írott forrásokat illeti, nem az öncélú betűszaporítás kedvéért jeleztem, melyik mikor keletkezett, hanem hogy lássuk: a magyarság a 881–907 közötti, egy emberöltőre rúgó hadi krónikája különböző helyen és időben keletkezett adatcserépekből áll össze egy hiányos képpé. Az idézett feljegyzések közös vonása az, hogy a hadműveletek által sújtott térségek keresztény szerzőitől származnak, akik ellenséges érzelmi alapállásból szóltak támadóikról. Amikor be kellett ismerni övéik vereségét, akkor sem a magyar virtust dicsőítették, hanem a pusztulás – sokszor túlzóan felnagyított – rémképén keseregtek. Másként szólva: nem maradt fenn a Kárpát-medencei magyar szemléletet tükröző egykorú álláspont, ennél fogva a hazai és az idegen elfogultság közül csak ez utóbbit ismerjük. Amikor pedig a XI. század derekán útjára indult a magyar történetírás, akkor a *belső* keletkezésű kútfők latinul és keresztény szellemiségtől áthatva, vagyis egy *külső* eredetű szemléleti szűrő közbeiktatásával készültek. A hagyomány csonkulását a Botond-monda krónikás zárszavai is bizonyítják: „úgy tartják, hogy ilyen és ehhez hasonló tetteket vitt végbe a magyarok közössége kapitányaival, avagy vezéreivel együtt Taksony fejedelem idejéig”. Az „ilyen és ehhez hasonló tettek” jószerivel megint csak idegen tollán maradtak fenn.

Mai szemmel nézve visszatetszést kelt a sok háborús pusztítás; ám három dolgot nem illik figyelmen kívül hagyni. Először is a két XX. századi világhégés ismeretében a jelenkor embere ne törjön pálcát történelmünk 1111 évvel ezelőtt élt

szereplői felett: ők sem voltak hibátlanok, de nem voltak rosszabbak, mint az emberiség mai képviselői. Másfelől a korabeli „európai” erkölcsök mérlegeléskor arra is érdemes egy pillantást vetni, milyen állapotok (is) uralkodtak a megtámadott területektől nem is oly messze. Alig valamivel a brentai csata előtt Rómában példátlanul morbid bosszút álltak egykori ellenfelei Formosus pápa (891–896) holttestén. A később „hullaszinat” néven hírhedtté vált procedúrára „megidéztek” (vagyis kihantolták) az egyházfőt, elítélték, jobb kezének áldást osztó ujjait levágták, majd a holttestet a Tiberis (Tevere) folyóba dobták. A harmadik tényező Berengár további sorsa. Láthattuk, hogy minapi vereségét tartós és számára gyümölcsöző szövetségi viszonyra tudta fordítani; az ő esete (csakúgy, mint nem sokkal később a hazánkba menekült Arnulf bajor hercege) cáfolja a IX–X. századi magyarok állhatatlanságáról vallott nézeteket. I. Berengár császár végül erőszakos halált halt, de életét nem magyar kéz oltotta ki 924-ben.

A 881–907 között nyomom követett harcok sikerét két fontos körülmény biztosította. Egyfelől a Kárpát-medencében éppen megtelepedő nép saját védelmi szükségletein felül több ezer, akár két évig (899–900) is nélkülözhető katonát tudott kiállítani, másfelől ezek a steppei taktika szerint küzdő emberek kellően nagy létszámú, megfelelően betanított loállománnyal rendelkeztek. Márpedig 895 és 899 (illetve 904 és 905) között nem adódhatott volna elég idő az elvesztett ménesek újratenyésztésére és tömeges kiképzésére, különös tekintettel arra, hogy a magyarok vezetékllovakkal vonultak csatába, és ezek az első háttas elhullása esetén alakzatok végrehajtására alkalmas harci lóvá kellett hogy előlépjenek; ellenkező esetben a maga és társai életét kockáztatta volna az, aki képzetlen állatra bízta sorsát! Az Árpáddal korosztályos VI. (Bölcs) Leó bizánci császár (886–912) szavai ezt igazolják. „Követi őket nagy csapat ló, mén és kanca is, részint táplálékul és tejivás végett, részint sokaság látszatának keltése végett... Gyakran egy kötélre vévén a felesleges lovakat, hátul, azaz a hadrend mögött, annak védelmére helyezik el... türk ellenfeleinknek hátrányos a legelő hiánya, tekintve a magukkal vitt lovak sokaságát.”

Az itáliai hadjáratra indult több ezer, honvédelmi szempontból nélkülözhető harcos ténye viszont újabb két fontos következtetésre ad okot. Egyfelől a szállásváltás alatt a helyben talált, döntően avar lakosság nem fejtett ki ellenállást az újonnan érkezettekkel szemben, sőt a magyar ethnogenezis részesévé vált; másfelől Árpád népének semmifajta besenyő támadástól nem kellett tartania. A kettős fenyegetettség azért is különösen figyelemreméltó, mert egy nép – asszonyokkal, idősekkel, gyerekekkel – mindig mozgás (hegyeken, folyókon való átkelés) közben a legsebezhetőbb, csak hogy a magyarok nem adták tanújelét sem az avarok, sem a besenyők keltette fenyegetettségérzésnek. Máskülönben hogyan indulhattak volna nyugatra, ha asszonyaikat, gyermekeiket nem tudják biztonságban? A harcászati szempont megköveteli a háttország és a felvonulási terület biztosítását, védelmét. Hogy a szállásváltás nagyszabású és sikeres támadó hadműveletek közepette ment végbe, az mindennél ékeesebben szól a nem hadakozók biztonságérzetéről, márpedig az események írásba foglalt rendjéből a magyar állam elsöprő erejű katonai aktivitás tűnik ki. Ez a 881–907 között megfigyelhető élénkség még hosszú évtize-

deken keresztül jellemezte a magyarságot. Mindezen hadtörténeti körülmények kizárólag az írott kútfők alapján, vagyis a forráscsoportok közötti körérvélés elkerülésével tűnnek elénk. Az etelközi katasztrófát és az onnan való elmenekülést sejtető híradások sem a hadtörténeti szempontok, sem a források tágabb szövegösszefüggéseinek fényében nem állják ki a kritika próbáját: a *Fuldai Évkönyv*, Regino és VII. Konstantin „tönkrevet” magyarjairól e kútfők maguk is elmondják, hogy utóbb jelentős katonai sikereket értek el. A Magyar Nagyfejedelemség a külső és belső támadástól való félelem legapróbb jele nélkül nyújtott biztonságos hátországot békés lakóinak és biztos kiindulópontot messzi földre, adott esetben Észak-Itáliába induló harcosainak.

T Á J É K O Z T A T Ó I R O D A L O M

- BOBA Imre: *Morávia története új megvilágításban*. Budapest, 1996.
- BÓNA István: *A magyarok és Európa a 9–10. században*. Budapest, 2000.
- DOBERDÓI BREIT József: *A magyar nemzet hadtörténelme. I. rész. A honfoglalás. II. rész. Külföldi kalandozások a vezérek korában (898–970-ig)*. Budapest, 1929.
- ÉRY Kinga: A Kárpát-medence embertani képe a honfoglalás korában. KOVÁCS László szerk.: *Honfoglalás és régészet*. Budapest, 1994, 217–224.
- GOMBOS F. Albin: A honfoglaló magyarok itáliai kalandozása. *Hadtörténelmi Közlemények*, 28 (1927), 429–519.
- GYÖRFFY György szerk.: *A magyarok elődeiről és a honfoglalásról*. Budapest, 2002.
- HARMATTA János: A honfoglalás mai szemmel. *Magyar Nyelv*, 94 (1998), 129–151.
- KIRÁLY Péter: *A honalapítás vitás eseményei. A kalandozások és a honfoglalás éve*. Nyíregyháza, 2006.
- KRISTÓ Gyula: *Levedi törzsszövetségétől Szent István államáig*. Budapest, 1980.
- KRISTÓ Gyula szerk.: *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995.
- MORAVCSIK Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai*. Budapest, 1984.
- NAGY Kálmán: *A honfoglalás hadtörténete*. Budapest, 1998.
- RÉVÉSZ László: *Emlékezetek utatok kezdetére... Régészeti kalandozások a magyar honfoglalás és államalapítás korában*. Budapest, 1999.
- SZÁDE CZKY-KARDOSS Samu: Az avarok története Európában. In KRISTÓ Gyula – MAKK Ferenc szerk.: *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996, 21–30.
- TOMKA Péter: Magánbeszéd az avarokról. *Életünk*, 35 (1997), 68–75.
- TORMA Béla Gyula: Csata a Brenta folyónál, 899. *Hadtörténelmi Közlemények*, 121 (2008), 425–447.
- TORMA Béla Gyula – VESZPRÉMY László szerk.: *Egy elfeledett diadal. A 907. évi pozsonyi csata*. Budapest, 2008.
- VESZPRÉMY László: *Lovagvilág Magyarországon*. Budapest, 2008.